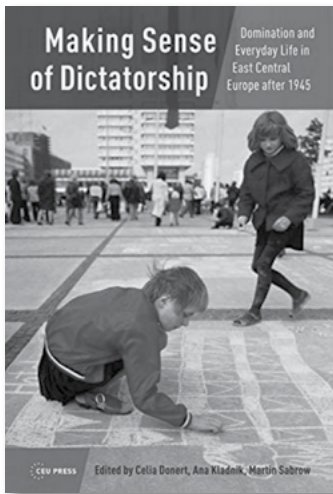

**Celia Donert, Ana Kladnik, Martin Sabrow (ur.),
Making Sense of Dictatorship: Domination and Everyday Life
in East Central Europe after 1945.**

Budapest: Vienna: New York: Central European University Press,
2022, 280 str.

Z letošnjim letom je polje raziskovanja vsakodnevnega življenja v obdobju socializma bogatejše še za eno monografijo. Trije avtorji, ki se v svojem raziskovanju posvečajo prav tej temi, so združili moči in pod naslovom *Making Sense of Dictatorship. Domination and Everyday Life in East Central Europe after 1945* skupaj z enajstimi drugimi raziskovalci poskušali odgovoriti na vprašanje odnosa prebivalstva do socialističnega državnega sistema in njegove avtoritarne plati. Pogovor med njimi se je več let odvijal znotraj raziskovalnega projekta *The Socialist Dictatorship as a Sinnwelt*, ki sta ga med letoma 2007 in 2010 skupno izvajala praški Ustav pro soudobé dějiny ter potsdamski Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung, končno pa je našel svoj izraz tudi v tiskani obliki.

Projekt, katerega plod je monografija, si je kot osrednji cilj zastavil izzvati tedaj dominantno historično pripoved o totalitarnosti socialističnih sistemov. Njegova ambicija ni bila zanikati vidikov represije in nasilja socialističnih režimov, ki so bili izpostavljeni v okviru raziskovanja totalitarizmov, temveč k temu dodati tudi druge dimenzije življenja. Te so razkrile, da socialistični režimi svojega obstoja niso dolgovali samo delovanju tajnih policij in politične represije, ampak tudi pomenom, ki so jih za posameznike in družbo imeli v kontekstu njihovega vsakodnevnega življenja. *Making Sense of Dictatorship* predstavlja enega izmed korakov, ki je pripomogel k emancipaciji historiografije prav na politični rabi preteklosti.¹

Rdeča nit knjige, ki povezuje prispevke, je koncept miselnega sveta – *Sinnwelt*. Ta je avtorjem omogočil raziskovanje načinov, na katere so skupine in posamezniki osmišljali svet okoli sebe. So prebivalci socialističnih držav z njimi sodelovali ali so jim nasprotovali? Pod tako široko zastavljenim pristopom so avtorji obravnavali bogat nabor tem in problematik, skupaj z modernizacijo, potrošnjo in prostim časom, poklicnim življenjem, političnim in javnim diskurzom ter mnogimi drugimi. Z osredotočanjem na reprezentacije družbenega reda je ta zbirka esejev prispevala k pojasnjevanju odnosa med vladarji in vladanimi v socialističnih sistemih Srednje in Vzhodne Evrope

1 Knjiga je bila med drugim predstavljena v okviru festivala Zgodovina na Špici 24. junija 2022 na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. – Festival Zgodovina na Špici – 7. dan – Dogodki in novice – Inštitut za novejšo zgodovino Slovenije, pridobljeno 24. 6. 2022, <https://www.inz.si/sl/Dogodki/Festival-Zgodovina-na-Spici---7.-dan/>.

po letu 1945. Avtorji so navdih za svoj pristop črpali iz nemške *Alltagsgeschichte*, ki je v želji po razumevanju aktivnega ravnanja družbe kot celote v obdobju nacizma razvila občutek za nianse družbenih odnosov do političnega sistema v življenjskem svetu (*Lebenswelt*) posameznikov.

Štirje vsebinski sklopi, na katere je razdeljena monografija, popeljejo bralca skozi mozaik številnih krajev, situacij in zgodovinskih akterjev. V prvem sklopu, naslovljenem *Sinnwelt and Eigen-Sinn*, sta se Martin Sabrow in Thomas Lindenberger vsak s svojim prispevkom posvetila kulturnozgodovinski plati historičnega raziskovanja diktatorskih sistemov. Sabrow se v svojem prispevku ukvarja z legitimacijskimi strategijami socializma, ki so daleč presegale fizično obliko prisile. Dejstvo, da so socialistični sistemi sami verjeli v svoje vladanje in početje, jim je med ljudmi prineslo visoko stopnjo politične in kulturne privlačnosti. Skupaj z močno antifašistično politiko ter zavezanostjo napredku in socialni državi je socializem nagovoril večino družbe in si s tem pridobil podporo. Socialistični *Sinnwelt* je tako postal splet vrednot, kot so enakost in soglasje, znanje in resnica, boj, napredek in racionalizacija časa. Kot odgovor dominantnim družbenim reprezentacijam socializma je Lindenberger v svojem prispevku uvedel nasprotujoči koncept Alfa Lüdkeja – *Eigen-Sinn*, v pomenu trmastega, samosvojega razlaganja življenjskega sveta in vsakodnevnega ravnanja družbe ter ustvarjanja lastnega življenja brez neposrednega nasprotovanja obstoječemu političnemu redu ali v strogi usklajenosti z njim. Pri empiričnem delu Lindenberger poziva k raziskovanju mikrohistoričnih situacij, v katerih se razkrivajo sodelovanja in nasprotovanja, predvsem pa neupoštevanja in neskladja med vladajočo politiko ter družbo.

Prvi tak primer nam v naslednjem razdelku, *Authorities and domination*, ponudi Ciprian Ciriñala, ki v biografski študiji romunskega policista med letoma 1960 in 1989 razbere kopico pomenov vsakodnevnega življenja v obdobju socializma, ki bi s perspektive dominantne politike ostali skriti. S pomočjo intervjujev so profesionalna kariera, praktični vidiki njegovega dela ter njegovo zasebno življenje postali toposi, okrog katerih je upokojeni policist zgradil pripoved o svojem življenju. Študija s podrobnim proučevanjem zgolj enega posameznika osvetli številne široke teme, kot so javna varnost, prakse policijskega dela v času socializma ter (de)legitimacija moči, ki je vplivala na obstoj socializma. Vrednost do sedaj manj uporabljenih historičnih virov pokaže tudi naslednji prispevek Hedwig Richter. Prispevek se s proučevanjem birokratskih poročil, ki so jih v obdobju socializma dnevno, tedensko, mesečno ali letno ustvarjale skoraj vse institucije in organizacije, spusti pod raven do sedaj uveljavljene historične pripovedi, kar razkrije kopico vsakodnevnih preživetvenih strategij, skupaj s samocenzuro v vsakodnevnih pogovorih ter prilagojenim vednjenjem na volitvah.

Zadnji članek v sklopu izpod peresa Michala Pullmana združi mnoge izmed omenjenih razmislekov v empirični študiji, ki razlaga razmerje med političnimi elitami ter koncem socializma na Češkoslovaškem. Pullman večje združi dogajanje na nadnacionalni ravni, povezano s sovjetsko glasnostjo in perestrojko, z odzivi na Češkoslovaškem. Njegova interpretacija gospodarske krize v osemdesetih letih pokaže ključen vpliv, ki ga je (samo)razumevanje političnih elit imelo na razvoj dogod-

kov. Spričo vedno širšega nabora tem, ki so socializmu predstavljale izziv, avtoritarnih praks sprejemanja političnih in gospodarskih odločitev ter zahtev po večji gospodarski učinkovitosti je socialistično politično vodstvo izgubilo zaupanje v svojo vodilno vlogo. Ostale skupine, predvsem vodstveni kader v podjetjih ter strokovnjaki s področja gospodarstva in ekonomije, so s tem pridobile moč in bistveno pripomogle k padcu socializma kot državne ureditve.

Z naslednjim sklopom, *Everyday social practises and Sinnwelt*, se prispevki odločneje pomaknejo k temam vsakodnevnega življenja povprečnih prebivalcev socialističnih držav. Ana Kladnik predstavi primer Velenja kot mesta, v obdobju socializma v veliki meri zgrajenega in vzdrževanega s prostovoljnimi delom in kasneje z uvajanjem samopriskupkov. Skozi desetletja sta preplet načrtne politike gradnje mesta skladno z rastjo premogovnika ter prostovoljno delo Velenjčanov v želji po izboljšanju svojega bivanjskega okolja ustvarila močno, avtonomno in integrirano lokalno skupnost. Obsto in uspešnost socializma nista bila odvisna zgolj od odnosa med vladajočo elito ter tistimi, ki jim je vladala, temveč v večji meri od odločnosti, samosvojesti, organizacijskih sposobnosti, družbenega kapitala in civilne angažiranosti lokalnih skupnosti. Prav aktivnosti skupnosti, ki niso spadale v ožji upravni in politični državni krog, so med prebivalstvo prinesle mnoge elemente modernizacije, med drugim uporabo gospodinjskih aparatov. Kampanja omogočanja dostopa do pralnih strojev čim širšim slojem prebivalstva na Madžarskem, kot v svojem prispevku pokaže Annina Gagyiova, je bila ponovno primer upravljanja omejenih sredstev na ravni vsakodnevnega življenja, tokrat v okviru sindikatov. Okrog dostopnosti in uporabe pralnih strojev se je spletala množica različnih praks, ki so segale od sodelovanja in utrjevanja egalitarnosti preko nejasnosti in pomot do izrabljanja načrtovanih možnosti, ki jih je nudil sistem; vse pa so bile usmerjene k temu, da bi razbremenili ženske, s čimer bi lahko te v večji meri vstopale na trg dela.

S perspektive spola je napisan tudi sestavek Barbare Klich-Kluczewske, ki se osredotoči na položaj neporočenih samskih mater v Ljudski republiki Poljski. V obdobju socializma so te postale pomembna tema strokovnih in medijskih razprav o vlogi družine v poljski družbi. Ta je postala osnovna enota, na podlagi katere je država ljudem delila potencialno dostopne dobrine. Samske matere, ki pri preživetju niso imele podpore širše družine, so bile tako prikrajšane tudi za pomoč države, kar jim je dodatno otežilo finančni položaj in skrbstveno vlogo. Prispevek Celie Donert prav tako govori o družini, ali bolje rečeno, o preseku med spolom, urbanim prostorom, človekovimi pravicami in mirovniškim gibanjem, vse to na primeru jasli, ki so nekaj let delovale v Nemški demokratični republiki. Obsto jasli je režimu predstavljal tujek: v okolju, kjer je bil v vrtčevski sistem vključen ogromen delež otrok, je zasebno varstvo delovalo kot nasprotovanje institucionaliziranemu poteku družbene socializacije otrok skozi državni šolski in vrtčevski sistem. Odzivi države na disidentsko ravnanje dela njenih prebivalcev so razkrili tako smisle kot nesmisle miselnega sveta enih in drugih.

Zadnji sklop prispevkov, naslovljen *Intellectual and expert worlds and (de-)legitimation*, prinaša štiri prispevke avtorjev, ki se osredotočajo na *Sinnwelt* intelektualcev in strokovnjakov. Matěj Spurný s svojo temo o gradnji češkoslovaškega mesta Most del-

no ustvarja primerjavo s prispevkom Ane Kladnik, a namesto odzivov lokalnih skupnosti v pretres vzame proces postopne integracije kritičnega disidentskega diskurza v uradni diskurz državnega socialističnega sistema. Staro mesto Most, ki je bilo uničeno zaradi izkopavanja lignita, in gradnja novega mesta na varni lokaciji nedaleč stran sta skozi leta sprožala različne odzive državnih institucij in strokovnjakov, kar razkriva nenehno spreminjajoči se miselni svet obojih. Način življenja, nadaljuje Péter Apor, je imel izrazito politično konotacijo tudi v poznem obdobju madžarskega socializma. Iskanje avtentičnega načina življenja je pod vplivom predvsem nemških komun našlo plodna tla tudi v Budimpešti, kjer so skrajno levi kritiki obstoječega socialističnega sistema oblikovali lastno komuno v okviru umetniške skupine Orfeo.

Jonathan Larson v svojem prispevku odpre vprašanje hrambe gradiva, na podlagi katerega zgodovinarji raziskujemo preteklost, in njenega vpliva na njegovo interpretacijo. Na ohranjanje in vrednotenje disidentskega tiska, trdi Larson, je vplivala predvsem njegova nacionalna konotacija. Večina literarnih, zgodovinskih, političnih in drugih tekstov, izdanih kot *samizdat*, se je globoko skladalo z nacionalnimi identitetami; tako so posamezniki, ki so pričeli zbirati disidentsko gradivo, tako ravnali predvsem zaradi občutka dolžnosti do naroda, za katerega so čutili, da mu pripadajo. Larson z raziskovanjem načina hranjenja gradiva in njegove vloge v politični rabi preteklosti razširja splošno uveljavljeno povezavo med *samizdatom* in padcem socializma.

Kot zadnji avtor Michal Kopeček v svojem prispevku prepričljivo poveže okvir *Sinnwelta* z analizo disidentskega legalizma kot strategije nasprotovanja državnemu socializmu Poljske in Češkoslovaške s pomočjo sklicevanja na vladavino prava, s čimer izzove nekatere ustaljene predstave o disidentstvu in tudi o socialističnih državah, ki so se uveljavile po padcu socializma. Trditev, da so človekove pravice predstavljale neposredno osnovo disidentskemu gibanju, postane s stališča prispevka precej manj samoumevna. Strategijo legalizma avtor vpne v močne legalne mehanizme držav poznega socializma. Če države v poznem socializmu ne bi imele močnih pravnih okvirov in daljše tradicije zagovarjanja človekovih pravic, legalistična strategija nekaterih disidentov ne bi imela zelenega učinka. Posledica obojega, trdi avtor, je bila močna ustavna ureditev držav po letu 1989.

Monografija prinaša mnogo prednosti. Vsak izmed prispevkov, ki jo sestavljajo, na izviren in svojstven način razrešuje napetost med empirijo in teoretsko zastavljenim okvirom. Izredno različni stanje raziskav posameznih tem, stanje, oblika in dostopnost virov pa tudi izhajanje avtorjev iz različnih akademskih okolij prispevajo k enkratnosti zbirke študij. Vsi prispevki so dobro podprti z naborom temeljne literature, kar bralcu omogoča kvaliteten vpogled v obravnavana raziskovalna polja. A vendar je tisto, zaradi česar monografija najbolj izstopa, skupno osnovno razumevanje problematike, prisotno pri vseh avtorjih: v zgodovinopisju je malo prostora za črno-bele slike in mnogo prostora za raziskovanje različnosti, nians in nenehno spreminjajočih se pogledov.